

اخلاق در جنگ

(هشت سال دفاع مقدس)

نویسنده
علیرضا عابدی

ویراستار
مرد صیاد ریوشی

www.ketabir

جامعه‌نگر
Jame-e-Negar Publishing House

ناشر برتر دانشگاهی سال ۱۳۹۱
ناشر برگزیده کشور سال ۱۳۹۲
ناشر شایسته تقدیر ۱۳۹۳
ناشر برگزیده حوزه جوانان سال ۱۳۹۳
ناشر برگزیده حوزه سلامت سال ۱۳۹۳
ناشر برگزیده کتاب سال دانشجویی ۱۳۹۴

فروش اینترنتی: www.jph.ir
دفتر مرکزی نشر جامعه‌نگر

تهران: خ انقلاب - مقابل درب اصلی دانشگاه تهران
خ فخر رازی - خ نظری - شماره ۹۶
تلفن: ۶۶۴۹۳۷۱۶ - ۶۶۴۹۳۱۸۷

کتابهای پزشکی سراسر کشور

اهول رشد - شرق • اردبیل: خیام • ارومیه: کتاب پزشکی
• خراسان: پارسا - کیا • ایلام: رشد • بابل: علیزاد
• بجنورد: آوا - بروجرد: ولایت • بوشهر: کتابفروشی
عمادی • تالش: جامه گر • تبریز: شیرنگ • تنکابن
میرچی • جهرم: طب کتاب • خرم‌آباد: نشر قلم • رشت
دانشگاه آزاد پل طلار - رجمند - مزده • ساری: دانشجو
- امیرکبیر • سمنان: نسیم - اشراق ۲ • سمنند: دانشمند
• شیراز: جمالی - مرکز کتاب دانشگاه علوم پزشکی
شیراز: قم: فانوس اندیشه • قزوین: حکیم • کرمان
پایپروس • کرمانشاه: دانشمند • گرگان: جلالی • گناباد
کتابستان • لاهیجان: مرکز کتاب دانشگاهی • مشهد: مجد
دانش - نمایشگاه علوم پزشکی جهاد دانشگاهی • همدان
روان‌دیش - دانشجو • یزد: خانجانهانی

سرشناسه	عابدی، علیرضا -
عنوان و نام پدیدآور	اخلاق در جنگ (هشت سال دفاع مقدس) نویسنده علیرضا عابدی؛ ویراستار مریم صیادریوشی. تهران: جامعه‌نگر، ۱۳۹۵. سبزه، ۱۰۲ ص - ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۱-۵۶۸-۷
مشخصات نشر	فیا
مشخصات ظاهری	جنگ ایران و عراق ۱۳۵۹-۱۳۶۷ -- جنبه‌های اخلاقی
شابک	Iran - Iraq war: Miral and ethical aspects
وضعیت فهرست نویسی	جنگ -- جنبه‌های اخلاقی
موضوع	War -- Moral and ethical aspects
موضوع	اخلاق -- جنبه‌های مذهبی -- اسلام
موضوع	Social ethics -- Religious aspects -- Islamic
شناسه افزوده	صیادریوشی، مریم - ویراستار
رده بندی کنگره	۱۳۹۵ ع ۳ / ۶۲۷
رده بندی دیویی	۹۰ / ۰۸۳۳
شماره کتاب شناسی ملی	۴۵۵۷۹۳۱

این اثر، مشمول قانون حمایت از مؤلفان و مصنفان می‌باشد. هیچ‌کس
از کتاب به هیچ شکلی اعم از فتوکپی یا بازنویسی مطالب در هر گونه
رسانه‌ای من جمله کتاب، لوح فشرده و مجلات، بدون اجازه کتبی ناشر
قابل استفاده نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود.

اخلاق در جنگ (هشت سال دفاع مقدس)

نویسنده علیرضا عابدی

ویراستار مریم صیادریوشی

ناشر جامعه‌نگر

نوبت و سال چاپ اول / ۱۳۹۵؛ شمارگان ۱۰۰۰ نسخه

صفحه‌آرایی سیدمجتبی طبسی

طراحی جلد مهدی انوشیروانی

بها ۹۹۰۰ تومان

شابک ۹۷۸-۶۰۰-۱۰۱-۵۶۸-۷

چکیده

انسان از آن جهت که دارای بُعد مادی است، در محدوده حرکت به سر می‌برد و از منطقه تکاپو بیرون نیست، از آشوب و جنگ و ستیز، خواه به عنوان تهاجم و خواه به عنوان دفاع، بیرون نیست. در تاریخ همه ملت‌ها، اقوام و جامعه‌های بشری، رویارویی، ستیز و پدیده‌ای به نام «جنگ» سواره بوده و نخواهد بود. در این جنگ‌ها و ستیزه‌هاست که واژگانی چون «مهاجم، مدافع، هجوم، دفاع، مظلوم، ظالم، کشته‌شده، پیروز، ویرانی، انتقام، آواره، مهاجر، اسیر و مجروحین» چهره نشان می‌دهند. سال‌ها پیش، سان تزو، اندیشمند چینی، در بیان جنگ می‌نویسد: جنگ مسلحانه عملی است که به طور دانسته و عمدی از روی فکر و شعور، مرتب تکرار می‌شود؛ و بنابراین، شایسته و سزاوار است که در معرض یک تجزیه و تحلیل منطقی و حسابگرانه قرار گیرد. در جنگ‌های قدیم و جدید اخلاق گریز و رعایت اصول اخلاقی را نافی اصول جنگ برای غلبه و کسب پیروزی به هر قیمتی می‌دانستند. و از آنجا که فضایل اخلاقی سرمایه نجات و رستگاری انسان و رساننده او به سعادت جاوید است و رذائل اخلاقی مایه بدبختی و شقاوت است، است، پس تخلیه و پاکسازی از رذائل و آراستن آن به فضائل از مهم‌ترین واجبات است و دست یافتن به زندگی عقیق بدون این دو سعی و کوشش محال است. ارزش‌های اخلاقی، تنها، در جهان بینی توحیدی و اسلام معنی و مفهوم واقعی پیدا می‌کنند. شهادت طلبی، ایثار و فداکاری، صبر و استقامت، عزت‌خواهی، اخلاص، توکل و ده‌ها ارزش دیگر وجودشان در این سن‌های سخت از جمله عرصه کارزار و دفاع برای در آغوش گرفتن پیروزی ضروری است. این کتاب با «عنوان نقش رزمندگان دفاع مقدس در ارتقای اخلاق اجتماعی» با آگاهی مسائل اخلاقی رزمندگان، تلاش شده است تا به استناد مصادیق پاسخ واقعی به سوالات و نتیجه ارزشمند ارائه نماید. در دفاع مقدس، ایرانیان در راهی مقدس به سوی هدفی مقدس یعنی حفظ تمامیت ارضی انقلاب و نظام مقدس و تبعاً ارزش‌های اسلامی و انسانی حرکت کردند. بررسی هشت سال دفاع مقدس بیانگر این است که این جنگ برای ملت اسلامی ایران که از یک مکتب الهی و اسلامی بهره‌مند می‌باشد برکاتی داشته است از مهم‌ترین برکات این جنگ می‌توان به رشد و بالندگی اخلاق فردی و اجتماعی رزمندگان اشاره نمود. از جمله مصادیق اخلاق فردی و اجتماعی که در سیره رزمندگان در طول هشت سال مشهود بوده و قابل توسعه و گسترش و همچنین نیاز واقعی جامع است می‌توان به «اتکال به خداوند، تأسی از قرآن و ائمه، ایثار، فداکاری، برابری، صمیمیت و استقامت» اشاره نمود. رزمندگان به عنوان الگوهای نزدیک به نسل امروز در کنار باورها و اعتقادات دینی می‌توانند باعث رشد و ارتقای اخلاق اجتماعی جامعه کنونی باشند.

.....	مقدمه و تعاریفی برای واژگان:	یازده
.....	مقدمه	یازده
.....	تعاریفی برای واژگان	دوازده
.....	بخش اول: عبرت‌های تاریخی از جنگ و شکل‌گیری دفاع مقدس	۰۰۱
.....	بخش دوم: مبانی جنگ و دفاع	۰۰۷
.....	جنگ	۰۰۹
.....	دفاع در جنگ	۰۱۰
.....	علل و انگیزه‌های جنگ یا دفاع	۰۱۱
.....	علل مادی جنگ	۰۱۱
.....	علل معنوی جنگ	۰۱۲
.....	دفاع مقدس	۰۱۴
.....	رزمنده	۰۱۶
.....	بخش سوم: الگوها و اسوه‌های اخلاق در جنگ	۰۱۸
.....	الگوهای عرفانی و اخلاقی در رزمندگان	۰۱۸
.....	بخش چهارم: تحول روحی و معنوی رزمندگان	۰۳۱
.....	تحولات روحی و معنوی رزمندگان دفاع مقدس	۰۳۱
.....	بخش پنجم: اصول اخلاقی	۰۴۵
.....	اخلاق	۰۴۵
.....	دسته‌بندی اصول اخلاقی	۰۴۶
.....	اخلاق فردی	۰۴۷
.....	اخلاق اجتماعی	۰۴۷
.....	اصول و مبانی اخلاق اجتماعی	۰۴۹
.....	الزامات اخلاق اجتماعی	۰۵۲
.....	مقدمات اخلاق اجتماعی	۰۵۶
.....	اهداف و مقاصد اخلاق اجتماعی	۰۵۶
.....	جنبه‌های فردی	۰۵۶
.....	جنبه‌های اجتماعی	۰۵۶
.....	اهمیت اخلاق اجتماعی	۰۵۷
.....	موانع اخلاق اجتماعی	۰۵۸
.....	بخش ششم: اخلاق عملی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و ائمه اطهار (علیه السلام)	۰۶۲

۰۶۲	مولفه‌هایی از اخلاق اجتماعی پیامبر (صلی الله علیه و آله و سلم) و ائمه اطهار (علیه السلام)
۰۷۰	بخش هفتم: طیفهای اخلاقی
۰۷۰	طیفهای اخلاقی اجتماعی در جامعه دینی
۰۷۱	ایمان اخلاقی
۰۷۲	عصیان اخلاقی
۰۷۲	کفر اخلاقی
۰۷۳	نفاق اخلاقی
۰۷۵	بخش هشتم: رزمندگان و اخلاق عملی
۰۷۶	پاسخ به فرضیه‌ها و سؤالات
۰۸۹	بخش نهم: سخن پایانی و نتیجه‌گیری
۰۸۹	سخن پایانی
۰۹۱	نتیجه‌گیری و پیشنهاد
۰۹۳	منابع و مأخذ

شکل و تصویر

۰۷۱	۱-۲. مدل اعتبار سنجی طیف‌های اخلاقی اجتماعی
۰۷۱	۲-۲. مدل ایمان اخلاقی در اعتبار سنجی طیف‌های اخلاقی اجتماعی
۰۷۲	۳-۲. مدل عصیان اخلاقی در اعتبار سنجی طیف‌های اخلاقی اجتماعی
۰۷۳	۴-۲. مدل کفر اخلاقی در اعتبار سنجی طیف‌های اخلاقی اجتماعی
۰۷۳	۵-۲. مدل نفاق اخلاقی در اعتبار سنجی طیف‌های اخلاقی اجتماعی

مقدمه

مقدمه و تعاریفی برای واژگان

مقدمه

جنگ طلبی و خونریزی نشانه دوری از «دلت با آفرین الهی و فرو رفتن در گنداب زندگی جاهلی است، که موجب حاکمیت ترس و ناامنی، و کشتار و نابودی است این پند زشت محصول فقدان خردورزی و پشت کردن به هدایت الهی و عمل کردن بر قواعد جاهلی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۸۰: ۱۱) دنیای آرام و بدون جنگ امروزه در ذهن‌ها فقط در حد یک رویا به نظر می‌رسد، رویای نه چندان دور و زمانی زمینی که خواهد گرفت که انسان‌ها از زیادی خواهی، کسب قدرت و گسترش حکومت صرف نظر کنند و بدنبال ایجاد عدالت، وحدت، صلح و دوستی پایدار باشند.

اما در تاریخ همه ملت‌ها، اقوام و جامعه‌های بشری، رویارویی، ستیز و پدیده‌ای به نام «جنگ» همواره بوده و خواهد بود. در این جنگ‌ها و ستیزه‌هاست که واژگانی چون «مهاجم، مدافع، هجوم، فتح، مقاومت، ظالم، کشته یا شهید، ویرانی، انتقام، آواره، مهاجر، اسیر، مجروحین» چهره نشان می‌دهند. (سنگری، ۱۹۰۱: ۱۳۹۰) جنگ بر اساس ملت‌ها با تکیه بر روح وطنی یا همان ناسیونالیسم در جریان بوده است اما در تاریخ پرفراز و نشیب ایران می‌توان به خود برخورد با جنگ‌ها، علاوه بر تکیه بر حس وطن‌پرستی با نگرش نو، بهره‌مندی از تکیه گاهی متفاوت از دیگران را در پدیده ناهنجار شاهد باشیم و آن تکیه‌گاه «ایدئولوژی و مذهب» می‌باشد. «ایدئولوژی و مذهب» به همراه «زبان» از عناصر پدیدارنده هویت یک ملت هستند و این عناصر مفاهیمی لغزان، دگرگون شونده و تابع تحولات تاریخی و انسانی هستند.

بررسی تاریخ صدساله اخیر جهان حاکی از ستیزه جویی‌ها، جنگ و نبردهای خونی می‌باشد که عاملان آن فقط از دور، بر آن نظارگر بوده و از جنگ آفریزی بدنبال فروش تسلیحات خود، تضعیف حکومت‌ها، وابسته نمودن دیگران به قدرت‌های جهانی به دلیل آسیب‌های اقتصادی، از بین رفتن نسل‌های متفکر و جوانان، نسل‌کشی‌های قومی مذهبی، غارت منابع و نهایتاً تغییر حکومت‌ها بوده‌اند. به دلیل همین عوامل است که همیشه شاهد بروز حوادث و پدیده‌ای به نام جنگ در گوشه‌ای از کره خاکی می‌باشیم. از جمله جنگ‌ها علاوه بر جنگ‌های جهانی اول و دوم می‌توان به جنگ ۷ روزه اعراب با اسرائیل، جنگ ناتمام مردم فلسطین با اشغال‌گران اسرائیلی، جنگ شوروی با افغانستان، جنگ صربستان و بوسنی، و طولانی‌ترین نبرد کلاسیک قرن بیستم و دومین جنگ طولانی قرن پس از جنگ ویتنام یعنی هشت سال دفاع مقدس که بین ایران و عراق طی سال‌های ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۷ رخ داده است نیز اشاره نمود.

در هشت سال دفاع مقدس عراق و دشمنان جمهوری اسلامی ایران با مجموعه عواملی پا به عرصه نبرد گذاشتند که ما از هیچ کدام آن عوامل برخوردار نبودیم، اما، ما با عواملی وارد جنگ شده بودیم که دست کم از دید طراحان و مجری تهاجم، پنهان مانده بود. بی گمان، بیش تر این عوامل از سنخ عواملی که دشمن در اختیار داشت نبود، زیرا به راحتی قابل محاسبه و قابل پیش بینی بودند هر چند قسمت اعظم آن در به ثمر رسیدن انقلاب شکوهمند اسلامی آشکار شده بود.

اگر بر این باور باشیم که بر اساس نتایج و دستاوردهای هشت سال دفاع مقدس ما پیروز جنگ هستیم؛ این پیروزی مرهون عوامل مادی و غیر مادی خواهد بود. از آنجا که بررسی واقعی از امکانات، تجهیزات موجود دفاعی و جنگی ایران در آن زمان و همچنین برخوردهای کشورهای استکباری در نوع برخورد تحریمی و حمایت گسترده از دشمن حاکی از آن است که ایران بهره ای چندانی از امکانات مادی نداشته است و رهبری و فرماندهان در آن زمان بیشتر تمرکز خود را بر حوزه غیر ماده یعنی عوامل معنوی قرار داده بودند، که همانان نیز نقش اساس و بی بدیلی در خلق حماسه هشت سال دفاع مقدس ایفا نموده است. حال که این پیروزی متأثر از پذیرش رهبری دینی، وحدت، خودباوری، از خودگذشتگی، ایثار، روحیه شهادت طلبی برگرفته از فرهنگ حماسه عاشورایی، پایبند به ارزش های الهی و اخلاقی می باشد و باعث شده تا رزمندگانی تربیت کند مشابه رزندگان صدر اسلام و حماسه را بیافرینند همانند حماسه عاشورا؛ قطعاً نام و حماسه آفرینی های آنان، خاطرات، وصیت ها و روش زندگی و اخلاقیات آنان نیز می تواند تأثیری مؤثر بر رشد و تکامل معنویت، اخلاق اجتماعی و فرهنگ ملت در حال حاضر، بگذارد. البته، از جمله نیازهای اساسی امروز و فردای ملت، بخصوص قشر جوان ما، نیاز به تکامل و ارتقای «اخلاق» در اجتماع می باشد.

امید است نتایج این پژوهش بتواند در درجه اول، مظهر ما در انتقال و گسترش ارزش های دفاع مقدس و یادآوری شهیدان و دلاورمردان هشت سال دفاع مقدس را عالی نماید و با کاربردی نمودن نتایج آن در جامعه امروزی و انتقال آن به جوانان، اثر بخشی مناسبی داشته باشد.

تعاریف واژه گان

دفاع: دفاع از ریشه دَفَع می آید. یعنی عقب راندن، پس زدن. (هادی مراد پور، ۱۳۹۱: ۱۴). در لغت به معنی از دستبرد دشمن حفظ کردن، بازداشتن، عقب راندن، و پس زدن است. (معین، ج ۲، ۱۳۶۲: ۵۴۰). اصطلاح، تدبیری که برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناوری توسط یک یا چند کشور موقوفه اتخاذ می شود دفاع گویند. (نوروزی ۱۳۸۵: ۳۴۴)

مقدس: در لغت به معنای پاک و پاکیزه، منزّه (عمید، ۱۳۶۴: ۱۱۱۰) همچنین شایسته پرستش و احترام، دارای کیفیت آسمانی و بسیار با ارزش و گرامی نیز تعریف شده است.

دفاع مقدس: به مجموعه مجاهدتها، حماسه ها، پایمردی ها و فعالیت های متنوع که ملت شریف و مسلمان ایران و نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران در طول ۸ سال (۲۸۹۵ روز) در برابر تهاجم رژیم بعث عراق به خاک ایران اسلامی انجام دادند و در این امتحان الهی سربلند و پیروز بیرون آمدند گفته می شود. (نوروزی ۱۳۸۵: ۳۴۶) ماهیت جنگ ایران در برابر عراق از دیدگاه امام (ره) جهاد دفاعی بوده است؛ الاّن این ها (حزب بعث) هجوم کردند به اسلام و ما باید دفاع کنیم. (امام خمینی، ج ۱۳، ۱۳۶۱: ۱۰۹) جنگ ما دفاع است، هجوم نیست. (همان، ج ۱۷، ۱۳۶۱: ۲۳۱) جنگ هشت سال ایران و عراق را امام خمینی (ره) با رویکردی الهی دفاع مقدس نام نهاد چرا که ما آغازگر جنگ نبودیم و دفاع ما مبتنی بر باورها و اعتقادات و ارزش های دینی بود بنابراین عنوان «دفاع مقدس» رساترین عنوان بر این جنگ نام گرفت. آنچه حضرت امام

(ره) در باره تقدس جنگ و دفاع، و ارزشمندی ثمرات و دستاوردهای آن بیان می‌فرمایند، نه از خود، که برخاسته از درک عمیق و دقیق ایشان از سنت معصومین (علیه السلام) و کتاب الهی است. (بهداروند، ۱۳۹۰: ۲۵)

رزمندگان: رزم به معنی جنگ، جدال، نبرد و پیکار آمده است و رزمکاری به معنی جنگاور و جنگجوی تعریف شده است. (معین، ج ۲، ۱۳۶۲: ۲، ۱۶۴۹) و در لغت نامه دهخدا رزمنده به معنای جنگنده که رزم کند و جنگ کند، آمده است. سرباز: آن که آماده باشد که سرو جان خویش را در راه هدف خود فدا کند و به معنی سپاهی، نظامی نیز آمده است. (همان، ج ۲، ۱۳۶۲: ۱۸۵۴)

و رزمنده در اسلام بر اساس آیات الهی در قرآن کریم و احادیث به عنوان مجاهد وصف شده است. و مجاهد یعنی کوشش کننده، کسی که با دشمن جنگ کند «وَلْتَبْلُوْنَكُمْ حَتَّى تَعْلَمَ الْمُجَاهِدِيْنَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِيْنَ وَتَبْلُوْا اَخْبَارَكُمْ» (محمّد/ ۳۱) ما همه شما را قطعاً می‌آزمائیم تا معلوم شود مجاهدان واقعی و صابران از میان شما کیان اند، و اخبار شما را بیازماییم.

اخلاق: اخلاق خُلق، ری‌ها، طبیعت باطنی، سرشت درونی، یکی از شعب حکمت عملی است و آن دانش بد و نیک خوئی‌ها، و تدبیر انسان است برای نفس خود. (معین، ج ۱، ۱۳۶۲: ۱، ۱۷۴) اخلاق در اصل واژه‌ای عربی است که مفرد آن (خُلُق) و (خُلُق) می‌باشد. در لغت معنای (سرشت و سبجه) به کار رفته است. (مصباح یزدی، ۱۳۸۰: ۱۳) اخلاق از ماده «خُلُق» اگر با خاء مفتوح (خُ) استعمال شود، به معنی صورت ظاهری است و اگر با خاء مضموم (خُ) آید، به معنی صورت باطنی است. مثلاً وقتی می‌گویند «رُحْنٌ خُلُقٍ» و خُلُقش نیکو است؛ یعنی ظاهر و باطنی آراسته و زیبا دارد. صورت باطنی «خُلُق» انسان مانند صورت ظاهریش «خُلُق» آرام، هیئت و ترکیبی زشت و زیباست. بنابراین، خلق انسان همان هیئت و قیافه ثابت نفسانی انسان است که به انسان و بدنش بفکر باعث صدور افعال انسان می‌شود، اگر افعالی که از این هیئت و قیافه ثابت نفسانی صادر می‌شود شرعاً و عقلاً پسندیده باشد، این هیئت را خُلُق نیکو می‌گویند و اگر زشت و ناپسند باشند، خُلُق بد نامیده می‌شود. (شیر، ۱۳۸۴: ۳۱)

اخلاق اجتماعی: اخلاق اجتماعی وقتی اخلاق به صورت مطلق به کار می‌رود، بیش‌تر به اخلاق اجتماعی منصرف است، که به بیان اصول ارزشی حاکم بر روابط اجتماعی انسان می‌پردازد. بعضی معتقدند تمام اصول اخلاقی بازگشت به مناسبات خاص اجتماعی انسان با دیگران می‌کند، بطوری که اگر اجتماع را به وجود نمی‌داشت و هر انسان کاملاً جدا از دیگران می‌زیست، و هر فردی بی‌خبر از وجود دیگری زندگی می‌کرد، اخلاق اجتماعی به‌هیچ‌وجه پدید نمی‌آمد. (مکارم شیرازی، ج ۱، ۱۳۷۷: ۷۶) شکی نیست که تقسیم بندی اخلاق به فردی و اجتماعی چیزی از ارزش و منزلت اخلاقی نمی‌کاهد ولی ناگفته نپایداست که اخلاق اجتماعی وزنه سنگین‌تری در علم اخلاق دارد و شخصیت‌ساز بر مبنای آن دور می‌زند. (همان، ج ۱، ۱۳۷۷: ۷۷)

آیه‌الله مصباح یزدی در تعریف اخلاق اجتماعی می‌فرمایند: دسته‌ای از مسائل اخلاقی؛ مسائل است که محور آن‌ها را روابط اجتماعی انسان با دیگران تشکیل می‌دهد و معمولاً، اخلاق، در بیش‌تر موارد به این دسته از مسائل اخلاقی اطلاق می‌شود. وقتی در محاورات عرفی گفته می‌شود که «کسی اخلاقش خوب است یا خوب نیست»، منظور همین ملکاتی است که با توجه به روابط او با دیگران خود نمایی می‌کند. اخلاق الهی و اخلاق فردی در واقع، توسعه اخلاق عرفی است که با توجه به بینش اسلامی و این که موضوع اخلاق، مطلق فعل اختیاری انسان، اعم از اجتماعی و غیر اجتماعی است، حاصل شده است؛ چرا که هر فعل اختیاری، چه اجتماعی و چه غیر اجتماعی، می‌تواند دارای ارزش مثبت و یا منفی باشد و در محدوده مسائل اخلاقی قرار گیرد. (مصباح یزدی، ج ۳، ۱۳۸۹: ۲۷)